

A veszprémi egyházmegye egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1778–1779 III. Somogy megye

A bevezető tanulmányt írta és közreadja: Kanász Viktor.

Veszprémi Főegyházmegyei Könyvtár és Levéltár, Veszprém, 2025. 406 p.

ISBN 978-615-82516-6-2 ISSN 0238-7190

A 18. század vizsgálata speciális helyzetet teremt és jelentős elvárásokat támaszt a társadalomtörténet kutatói számára. A bürokrácia térnyerésének köszönhetően a forrásbázis mennyiségileg messze meghaladja a korábbi időszakokét, viszont a dokumentumok érdemi feltárásához, a kútfők dekódolásához komoly filológiai, paleográfai jártasságra, segédtudományi ismeretekre van szükség. Ugyanakkor a kutatók rendszeresen ütköznek abba a nehézségbe, hogy csak viszonylag korlátozott számú iratképző (pl. település, vármegye, uradalom, egyházmegye) anyagait tudják használni egy időkeresztmetszetre, vagy esetleg a különböző intézményektől, személyektől származó források eltérő időpontokban keletkeztek, így csak töredékesen lehet rekonstruálni a vizsgálandó szituációt. Ez annyiban jelent gondot, hogy a korszak komplex életvilágát több esetben vagy csak világi, vagy csak egyházi, vallási szemszögből lehet rekonstruálni. Felértékelődnek azok a források, amelyek összetett képet nyújtanak, egyszerre tárgyalva a társadalmi, gazdasági, felekezeti és művelődési szférákat, ahogy azok is, amelyek tágabb földrajzi egységet, több települést mutatnak be, ezáltal lehetőséget adnak az összehasonlító vizsgálatokra, a különbségek és hasonlóságok feltárására. E források közé sorolhatók az egyházlátogatási jegyzőkönyvek (*Canonicae Visitationes*), amelyek bizonyos időközönként egységes kérdőpontok alapján mérték fel az egyes egyházmegyék plébániáit. Sajnos viszonylag ritkán valósították meg az egyházmegyei vezetők ezt a komoly vállalást, általában egy új püspöki stallum átvételekor egyfajta felmérésként vagy uralkodói igényt beteljesítve, esetleg az egyházmegyét ért változásokat követően.

Az említett tényezők együttes hatására került sor 1778–1779-ben Bajzáth József veszprémi püspök egyházlátogatására, amelyet mindhárom főesperességében végzett, így bejárva Veszprém, Somogy és Zala vármegye plébániáit. 1777 fordulópontot jelentett a püspökség életében: ebben az évben foglalta el Bajzáth a négy évig betöltetlen püspöki széket, s ugyanezen esztendőben történt meg az egyházmegye területi átszervezése is. Ekkor hozták létre a székesfehérvári és a szombathelyi püspökséget, döntően a veszprémi egyházmegyéből kihalított területek felhasználásával.¹ Bajzáth vizitációja így már a megcsonkított veszprémi egyházmegye állapotát rögzítette.

¹ A helyzetről: Nyikus Norbert: A veszprémi püspökség állapota Bajzáth József püspökségének kezdetén (1777) kánoni kivizsgálási jegyzőkönyvének tükrében. Veszprémi Szemle 9., 2007. 1–4. sz. 49–63.; a veszprémi egyházmegye 18. századi (1777 előtti) történetéről összefoglalóan: Hermann István: A veszprémi egyházmegye igazgatása a 18. században (1700–1777). Veszprém, 2015.

A Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár gondozásában megjelenő Veszprémi Egyházmegye múltjából sorozat kiváló példája annak, hogyan képes egy lokális műhely szisztematikus és perspektivikus munkával folyamatossá tenni, új célok megvalósításával újjáéleszteni egy régi kezdeményezést. A sorozat az 1930-as években indult, a hazai egyháztörténetírás tekintetében máig ható, meghatározó kötetekkel, szerzőkkel (a teljesség igénye nélkül: Bedy Vince, Hermann Egyed, Hoss József, Meszlényi Antal, Pfeiffer János és Mindszenty József). 1949 után egészen a rendszerváltásig szünetelt a sorozat, majd a 2000-es évek első évtizedében vált újra recenssé. Az egyházmegyei levéltárnak köszönhetően tudatos építkezéssel tárják fel a püspökség múltját, konferenciákat szerveznek – amelyek anyagait tanulmánykötetekben jelentetik meg – és fontos forrásbázisok kiadását biztosítják.

E konstrukcióból nem hiányozhat az egyházmegye egyik legteljesebb kordokumentuma, az érseki levéltárban önálló kötetekben megőrzött *Canonica Visitatio*. A vállalkozás megvalósítására Kanász Viktor személyében felkészült és motivált munkatársat találtak. Három önálló kötetben jelent meg a három főesperesség latin nyelvű iratanyaga: 2020-ban a zalai,² 2021-ben a veszprémi,³ és 2025-ben a somogyi részek.

E forráskiadványokat vizsgálhatjuk egyesével, külön, ám érdemes együtt, egymással összevetve is tanulmányozni. A kötetek minden plébániai kerületet és azok filiáit is átfogóan mutatják be. A leírások nemcsak az egyházszervezet és a hitélet állapotát tárják fel, hanem betekintést nyújtanak a falusi közösségek mindennapjaiba, a papok és tanítók feladataiba, a szakrális tárgyak állapotába, sőt az anyagi viszonyokba is, így az egyház-, a művelődés-, a gazdaság-, a társadalomtörténeti és a néprajzi vizsgálatokhoz, valamint a helytörténeti kutatásokhoz is alapvetőek. A szöveget kísérő jegyzetapparátus, illetve hely- és személynévmutatók jelentősen megkönnyítik a kötetek használatát.

Egyháztörténeti szempontból kiemelhetjük, hogy részletesen rögzítik a templomok, kápolnák, s azok felszerelésének állapotát, amely adatokból következtetni lehet a vallásosság formáira, a korszak hitéletére. A plébánosok és káplánok képzettsége, nyelvismerete, könyvtárai alapján képet kapunk a klerikusok felkészültségéről és a korszak papi műveltségéről. A vizitáció vizsgálja a szentségek kiszolgáltatásának gyakorlatát, a hívek vallásos fegyelmét (pl. gyónási és áldozási szokásokat), így mérhető az egyházi normák gyakorlati érvényesülése is.

A szentségek gyakori kiszolgáltatása mellett a rózsafüzér társulati élet, valamint a nagy ünnepekhez kötődő népi gyakorlatok (processziók, harangozás, közös imádságok) mutatják a hívek vallásosságát. A vizitációk rögzítik a fegyelmi hiányosságokat is (pl. bűnök, mulasztások). Érdekes jelenség, hogy míg a papok esetében a kérdések széles skálán sorolják fel a negatív viselkedési formákat („*Nem részeges-e, perlekedő, verekedő, kártyás, pénzsóvár, kereskedő, táncok kedvelője, gyanús nőkkel való társalgó, vadász vagy fegyveres?*”), a konkrét leírásokban inkább a pozitív jelzők („*érett, óvatos, becsületes,*

² A veszprémi egyházmegye egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1778–1779 I. Zala megye. A bevezető tanulmányt írta és közreadja: Kanász Viktor. Veszprém, 2020.

³ A veszprémi egyházmegye egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1778–1779 II. Veszprém megye. A bevezető tanulmányt írta és közreadja: Kanász Viktor. Veszprém, 2021.

példás erkölcsű, engedelmes, feddhetetlen”) és kitételek („*nem ismeretes róla semmilyen nyilvánvaló hiba*”) szerepelnek.

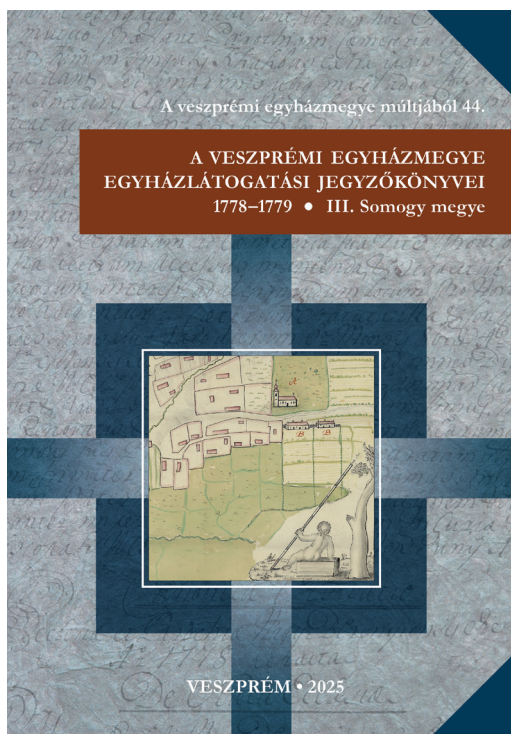
Társadalom- és gazdaságtörténeti szempontból is releváns információkat szerezhettünk, ugyanis a forrás pontos adatokat közöl a parókiák jövedelmeiről (földek, szőlők, pénzalapok, alapítványok), valamint a plébános és a tanító járandóságairól. Mindez jól érzékelteti, miként ágyazódtak be az egyházi intézmények gazdaságilag a helyi társadalomba. A jövedelmek több esetben szerények voltak, de jól mutatják, hogy a falusi közösség és az egyház szoros gazdasági egységet alkotott. A patrónusi kötelezettségek (építés, fenntartás) és a hívek természetbeni szolgáltatásai (aratás, szénagyújtás, gabona) szintén arra utalnak, hogy a vallási intézmények fenntartása a közösség mindennapi gazdálkodásába integrálódott. Megtudhatjuk a falvak lakosságának számát és felekezeti megoszlását. A patrónusi jog gyakorlása révén látszik a nemesség és az egyház viszonya, illetve a földesurak szerepe a plébániák fenntartásában.

Művelődés- és oktatástörténeti szempontból is kiemelt jelentőségűek a jegyzőkönyvek. Az iskolamesterek személye, feladatai, képzettsége és jövedelme rávilágít a falusi oktatás színvonalára. A könyvtárak és könyvfelsorolások alapján vizsgálható a 18. század második felének olvasmánykultúrája, a teológiai és gyakorlati kézikönyvek elterjedtsége. A papok és tanítók nyelvismerete összefüggést mutat a többnyelvű lakosság jelenlétével (pl. magyar–német vidékeken).

Az egyházlátogatási jegyzőkönyvek által nyújtott információk mennyiségi és minőségi többletük miatt kulcsszerepet játszhatnak a történeti kutatásban, így kiadásuk fontos és felelősségteljes feladat. Szerialitásuk, sorozatosságuk miatt lehetővé teszik, hogy változásokat (fejlődés, visszaesés) követhessünk, továbbá, hogy az egymás utáni állapotok vizsgálatával dinamizálhassuk a történeti narratívánkat. Az egy időben készült, nagyobb területre fókuszáló leírások az összehasonlításra adnak lehetőséget. A veszprémi kiadványok ehhez nyújtanak páratlan lehetőséget: közös irányítás alá tartozó egyházmegyén belül észlelhetjük azokat a különbségeket, amelyeket a természeti, földrajzi, társadalmi, kulturális, gazdasági és történeti adottságok határoznak meg.

Egy recenzió feladata nem lehet a forráskiadvány tartalmi elemzése, analitikus vizsgálata, viszont pár szempontra felhívnam a figyelmet. Különbségeket tapasztalunk az egyes főesperességek esetében a templomok állapotában. Somogyban többnyire újonnan épült templomokkal találkozunk, amelyek felszerelése bár szerényebb, a liturgikus rend megéléte biztosított. Zalában ennél több épület esetében olvashatunk újjáépítésről, renoválásról, restaurálásról. Itt gazdagabb liturgikus felszereléseket látunk, főként ott, ahol erősebb patrónusi háttér állt.

A vizitáció részletesen beszámol az alsópapságról. Információkat jegyeztek fel a plébánosok életkoráról, tanulmányi előéletéről, nyelvtudásáról, valamint magatartásukról, ami különösen értékes archontológiai és prozopográfiai kutatásokhoz. Somogyban, Veszprémben és Zalában egyaránt képzett papokkal találkozunk, jellemzően magyar, de több esetben német, a két déli megyében horvát nyelvismerettel. A 18. század második felében fontos jelenség a káplánok helyzete. A pécsi egyházmegyében a papi szeminárium működésének köszönhetően egyre több helyen működnek egyházi személyek

a plébános segítőjeként. 1778-ban Zalában csak néhány nagyobb központban (például Keszthelyen, Zalaegerszegen, Sümegen) szolgáltak káplánok, elsősorban ott, ahol a plébános túlterheltsége indokolta jelenlétüket. Feladatkörükhöz tartozott a filiák gondozása, ám gyakran emeltek panaszt nem megfelelő ellátásuk miatt. Veszprémben, a püspöki székhely környékén erőteljesebb szerepet vállaltak a káplánok: magában Veszprém városában és a közeli egyházi központokban (például a székesegyházban és a kanonoki intézményekben) többen is működtek. Somogyban több helyen támogatták a plébános munkáját, különösen a nagy filiális hálózatot fenntartó, kiterjedt plébániákon, ahol a szétszórt települések miatt jelentősebb terheket viseltek a parókiák. A somogyi káplánok feladatai alapvetően megegyeztek a zalaiakéval: miséztek, gyóntattak és ellátták a leányegyházakat. A káplánok jövedelme mindhárom vármegyében alárendelt a plébánosénak, többnyire „asztalnál étkeztek” és kisebb stólajövedelemhez jutottak. Somogyban a káplán a plébániai struktúra nélkülözhetetlen része, Zalában és Veszprémben inkább kivételesen jelenik meg.

A forráskiadványokból jól látható, hogy a 18. századi falusi tanító sokrétű szerepet töltött be a közösségben, egyszerre volt pedagógus, kántor, harangozó, olykor jegyző is. Az ellátás így inkább egy „mozaikos” megélhetési rendszer, mintsem egyetlen konkrét fix fizetés volt. Több helyen említik az általában szerény, fából épült tanítói házat (domus ludimagistri), amelynek karbantartásáról a helyi közösség gondoskodott.

Zala vármegye több kisebb falujában a tanító alig rendelkezett jövedelemmel, jellemző volt a természetbeni fizetés: néhány köböl gabona, egy kis rét vagy szőlő, néha a harangozásért járó díj. A tanító sokszor a kántori feladatokat is ellátta. Ugyanakkor innen származik a legtöbb panasz gyenge felkészültségükre.

Veszprém vármegyében a püspöki székhely közelsége kedvezőbb helyzetet teremtett a tanítók számára, Veszprém városában és néhány nagyobb településen (például Pápán) jobb anyagi és szakmai ellátásban részesültek. Több helyen említenek rendes iskolai épületet külön tanítói lakással, jövedelmüket pedig gyakran kiegészítették a temetési és harangozási díjak, valamint a szőlőkből és rétekből származó haszon.

Somogyban a szétszórt falvak miatt a tanítói jelenlét nélkülözhetetlen volt, ezért a vizitációk több helyen hangsúlyozzák a tanító fontosságát. Gyakran külön juttatást kaptak a harangozásért, ministrálásért, néhol a plébános földjeinek művelésében is részt vettek. Több tanítónak volt kisebb szőlője, rétje, amelyet a közösség vagy a földesúr juttatott nekik. A tanítók ellátása itt összességében valamivel jobb, stabilabb volt, mint Zalában – részben a nagyobb filiális hálózat miatt.

A kötetek igen nagy lehetőséget nyújtanak a 18. századi életvilágot kutatók számára, hiszen a vizitációk a vallási, társadalmi és gazdasági viszonyok kutatásához pótolhatatlan alapforrást jelentenek. A hasznosíthatóságra plasztikus példát jelent Kanász Viktornak két, 2024-ben írt tanulmánya, amelyekben a veszprémi egyházmegyei tanítók helyzetét elemzi.⁴ Munkája azért is tekinthető hiánypótlónak, mert Kanyar József emblemikus oktatástörténeti kötetében az 1778-as egyházi forrásbázis még alig kapott szerepet.⁵ Éppen ezért hiányolok a forráskiadvány elejéről egy részletesebb, a vizitációk adataira épülő elemzést, amely tovább segíthette volna az olvasót az eligazodásban és a megértésben.

A bemutatott kötet legnagyobb értéke, hogy a 18. század végi somogyi egyházlátogatási jegyzőkönyvek teljes anyagát közreadja, ezzel bőséges és hiteles forrásanyagot kínál nemcsak az egyháztörténeti, hanem a társadalom- és helytörténeti kutatások számára is. A kiadás filológiai alaposággal, következetes szerkesztési elvek mentén készült, s ennek köszönhetően a vizitációk gazdag adatai nemcsak az egyházmegye intézményi életét tárják fel, hanem a mindennapi élet világába is részletes bepillantást nyújtanak.

Gózszy Zoltán

⁴ Kanász Viktor: Iskolamesterek a veszprémi egyházmegyében az 1778–1779-es canonica visitatio tükrében. A veszprémi püspökség „hosszú 19. százada”. A veszprémi egyházmegye története 1777–1917 között. Szerk.: Karlinszky Balázs, Varga Tibor László. Veszprém, 2024. 137–162; Kanász Viktor: Somogyi iskolamesterek az 1770-es években. Somogy megye múltjából. Szerk.: Récsi Balázs. Kaposvár, 2024. 5–15. (Levéltári évkönyv, 53–54.)

⁵ Kanyar József: Népoktatás a Dél- Dunántúlon a feudalizmusból a kapitalizmusba való átmenet időszakában (1770–1868). Bp., 1989.